

Universitat de Lleida
Departament d'Història

AJUNTAMENT D'ALGUAIRE
PATRONAT MUNICIPAL
«JOSEP LLADONOSA I PUJOL»

RECS HISTÒRICS: PAGESIA, HISTÒRIA I PATRIMONI
IX CONGRÉS SOBRE
SISTEMES AGRARIS, ORGANITZACIÓ SOCIAL I PODER LOCAL
Alguaire, 20 a 22 d'octubre de 2016

<http://www.sistemesagraris.udl.cat>

Ajuts

Universitat de Lleida

Vicerectorat de Recerca i Innovació

Col·laboren

Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.

Consell Comarcal del Segrià

La Paeria. Ajuntament de Lleida.

Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca.

UN EPISODI DEL CONREU DE L'ARRÒS A L'EMPORDÀ. TEMPS DE
NEGOCIACIONS (1740-1764)

Pere Gifre Ribas

UN EPISODI DEL CONREU DE L'ARRÒS A L'EMPORDÀ. TEMPS DE NEGOCIACIONS (1740-1764)¹

Pere Gifre Ribas

Centre de Recerca d'Història Rural – Universitat de Girona

El sistema hidràulic de la plana litoral empordanesa està organitzat i articulat entorn dels molins bladers i, alguns, drapers, almenys des del segle XIV.² Els protagonistes de la instal·lació de la xarxa de molins i del control de l'aigua per a reg van ser el patrimoni reial i les grans cases nobiliàries.

En època moderna, el conreu de l'arròs ofereix una nova utilització a l'aigua sobrant dels molins; les rescloses i les canalitzacions, amb les oportunes botades, teixeixen una xarxa de reg que facilita la difusió del conreu de l'arròs.³ L'antiga organització hidràulica s'eixampla en el segle XVIII. Per una banda, la xarxa de recs i canalitzacions és aprofitada per assecar estanys, com el de Bellcaire;⁴ de l'altra, els senyors dels molins i de l'aigua s'impliquen, en bona mesura per la pressió d'un capital mercantil àvid de negoci, però també, amb l'acord dels senyors útils i propietaris de terres, en l'extensió del conreu de l'arròs.⁵ Són pocs els molins que s'estableixen i es construeixen de nou,⁶ el patrimoni reial vol controlar-los, el domini senyorial vol fer valer els seus drets: les cases senyorials s'enfronten, el patrimoni reial a través de la Intendència vol treure'n rèdits. El traçat està marcat des de Colomers fins el mar d'Empúries, l'estructura de recs i sèquies «només» s'ha d'actualitzar.⁷ Hi haurà rectificacions, com la de la Salvetat de Jafre.⁸ Però, són moltes les oportunitats que genera el

¹ Aquest text s'ha beneficiat de les observacions formulades per Enric Saguer.

² J.M. GIRONELLA, *Els molins i les salines de Castelló d'Empúries al segle XIV*, Barcelona, Fundació Noguera, 2010; *Els molins empordanesos baixmedievals*, Girona, AHR, CRHR (Institut de Recerca Històrica) de la UdG, Documenta Universitària, 2014, especialment el capítol 1, i els mapes.

³ J. SURROCA, «El conreu de l'arròs a l'Empordà durant el segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària*, 2 (1979), 73-94.

⁴ P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, III, Barcelona, Eds. 62, 1986³, 215-216. M.GRAVA, *Fonti cartografiche di Toscana e Catalogna di età Moderna e Contemporanea. Ricostruire con il GIS, comunicare con WegGIS*, Tesi doctoral, Alma Mater Studiorum – Università di Bologna / Universitat de Girona, 2011, 73-74, 102-113.

⁵ P. VILAR, *Catalunya dins ...*, 308-316.

⁶ El 9 de maig de 1781, se li notifica al marquès de Ciutadilla que Ignasi Dou, assessor ordinari de la Intendència, compareix en el plet contra ell, per haver obtingut establiment per fer un molí «en lo terme de Albons, Bellcaire o la Escala, valent-se per son curs de las ayguas de VS de después de haber servit per lo curs del molí de Bellcaire». L'1 de juny de 1781, Pere Reig, prevere i rector de Sant Martí d'Empúries, beneix el rec, la bassa i el molí «actualmente molent y novament rehedificat y construït en lo mateix terme y parròquia de Ampúrias per lo il·lustre senyor marquès de Ciutadilla ... se anomena lo molí de Sant Vicens de la vila de Ampúrias». Hi ha plet amb el comte d'Empúries, qui s'atorga el dret d'establir. El plet amb Ignasi Dou dura encara el 1801 (ACA. Sentmenat. Empordà. 37 i 50c).

⁷ Un informe de Jeroni Rich de Jafre, de 1727, sobre la resclosa de Colomers i el rec del molí de Verges i Bellcaire, proposa que «dos vegadas lo any fase desembardisar, esbalcasar y traure totas las llivinidas que són y se faran dins lo rech dels molins», i també, fet que ja ve de temps, reduir les plantades per canviar el curs del rec a la Salvetat de Jafre. ACA. Sentmenat. Empordà: 39.

⁸ Per un plet instat a la Intendència pel marquès de Ciutadilla i Marianna Sans, el juny de 1758, contra Gregori i Joan Sallte, pagesos del veïnat de la Salvetat de Jafre, sabem que s'havia variat el conducte de la sèquia el 1749. El plet es fa per instar als Sallte a complir l'acord de «fortificar el conducto viejo por todo el distrito que lindase con el terreno de los susosdichos Sallte y Pons,

conreu de l'arròs. Els jornals en primer lloc. Les rendes, que els senyors útils de les terres, locals o foranis, poden treure'n, no són pas negligibles.⁹ I a tot això, les universitats que veuen passar l'aigua volen participar també dels beneficis. Volen cobrar peatge del pas de l'aigua, volen cobrar el rèdit de la seva localització. Aquest és el marc en el que situem la disputa entre els arrossaires i antiarrossaires de 1740 a 1764, els quals, uns i altres, busquen el suport en l'arbitratge que ha de donar l'administració borbònica.

Els arguments de les parts, tal com els expressen en les seves decisions o en els plets a què es veuen abocats, coincideixen en el mateix: tots defensen el «bé comú». Els senyors de l'aigua, dels molins o de les terres, senyors útils en aquest cas, defensen que del benefici de la llibertat per poder conrear arròs se n'acaba beneficiant la majoria. Els contraris invoquen «la salut pública» en la mesura que proliferen, sobretot allà on l'aigua no corre, les malalties que causen episodis significatius de terçanes i febres. Plantejat d'aquesta manera: salut i benefici econòmic, la decisió hauria de ser clara. En el període que estudiem, l'administració borbònica, representada pel governador de Girona, és favorable a la prohibició, a partir d'informes mèdics que l'avalen, si bé sense afectar la totalitat de la geografia arrossera. Els partidaris de l'arròs buscaran a la Intendència, l'Audiència i finalment a la Capitania General la llibertat absoluta del conreu. Mentrestant, i això és el que volem mostrar, la via de la negociació, la transacció i la concòrdia entre senyors dels molins, propietaris de terres i arrendataris de l'aigua passa per aconseguir el permís del pas de l'aigua per poder regar algunes zones, les «partions»,¹⁰ i encara no pas anualment, i aquí troben com a interlocutor el govern de les universitats.¹¹ Que, a vegades, serà condescendent, a canvi d'una compensació pels «danys»; altres vegades, la negativa serà irreductible i portarà a l'enfrontament en forma de sabotatge als conductes de l'aigua.

La prohibició de 1740

El 1740, després d'un període d'expansió de la sembra de l'arròs en el territori empordanès comprès entre les desembocadures dels rius Ter i Fluvià, i davant les queixes manifestades per alguns particulars i universitats, el governador de Girona, José de Córdoba Alagón, després d'haver demanat informes mèdics sobre la salut pública dels llocs on se sembrava arròs,¹² va decidir limitar el

habiendo de quedar por los nominados marqués de Ciutadilla y Barutell el terreno que se ganase con el plantío, y esta fortificación se había de executar así para el resguardo de las tierras de Satlla y Pons y más para el resguardo del conducto nuevo» (ACA. Sentmenat. Empordà 55b, plec 28).

⁹ L'arrendament dels drets del patrimoni reial a Bellcaire experimenta un creixement espectacular després de l'assecament de l'estany i la difusió de l'arròs. D'arrendar-se per 175 lliures el 1741, es passa a arrendar per 450 el 1750, 620 el 1764, 1010 el 1784, P. VILAR, *Catalunya dins ...*, 520-521.

¹⁰ Amb el nom de partió s'entén la zona dins d'una universitat o parròquia delimitada per sembrar arròs.

¹¹ Per a 1672, 1680 i 1719, S. VEGA, «Els senyors de l'aigua i el conreu de l'arròs al marge esquerre del Baix Ter, els segles XVI i XVII» dins L. BOIX (coord.), *El conreu de l'arròs. Ampostins i valencians a l'Escala*, Girona, Ajuntament de l'Escala – Museu de l'Anxova i de la Sal, 2015, 34. Per aquests mateixos anys: P. GIFRE, «Drets de l'aigua, drets de la terra i conreu de l'arròs a l'Empordà del segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària*, 25 (2013), 192-193.

¹² Que queden reflectits a la memòria del metge Rafel Fuster, nomenat pel governador de Girona, de 7 de febrer de 1740, ACA. Sentmenat. Empordà: 36.

conreu als llocs on hi havia coincidència dels experts sobre la nul·la relació entre conreu de l'arròs i sobremortalitat, i prohibir el conreu en els altres pobles:

*«... en aquellos parages y lugares en que absolutamente concordaron los médicos expertos que se habían nombrado que era perjudicial a la salud pública dicha siembra de arrós, como son Ampurias y la Escala, San Pedro Pescador, Montiró, Pelacals, Vilademat, Albons, Tor, Mareñá, la Tallada y Gualta, se prohibiesse totalmente. Que en los demás, que en parte discordaron, y son Belcayre y Ullá, se prohibiesse la siembra en los parages que convinieron ser nociva, y se permitiesse en los restantes. Y que en los de Canet, Pals y Torruella de Montgrí, que totalmente disintieron en el dictamen, no se hiciesse novedad».*¹³

Davant la disposició normativa, que afectava de manera expressa les rendes que de l'arròs en percebien, es teixeix una aliança entre: el senyor dels molins de Verges i Bellcaire, Anton de Meca i de Cardona, marquès de Ciutadilla, i el senyor de les aigües, Bonaventura de Barutell; i Antonia Sotelo, hereva de Francisco Antonio Rodríguez Sotelo i de Maria Francisca, en segones núpcies Wits, pel seu casament amb Felip Wits, que tenien en indivís les terres de l'estany de Bellcaire amb el marquès de Ciutadilla;¹⁴ i molts altres, propietaris de terres, sobretot, però també universitats, que van emprendre un seguit d'actuacions per fer possible que a les zones on s'havia prohibit el conreu de l'arròs, s'aconseguís poder tornar a conrear-lo.

Entre 1740 i 1764 es viurà una lluita d'interessos entre partidaris i detractors de l'arròs. L'anàlisi de la documentació particular de dos dels grans beneficiats del conreu, el marquès de Ciutadilla i Bonaventura de Barutell, i més tard qui el va succeir en el patrimoni, Ramon Sans, permeten establir l'estratègia seguida davant l'Audiència i el capità general, això vol dir l'aportació d'arguments, però també la negociació i el pacte, acabat amb la signatura de concòrdies o capitulacions, amb les universitats per anar estenent el conreu. La correspondència rebuda per Bonaventura de Barutell dels seus procuradors il·lustra les maneres que operaven dins les universitats empordaneses: dels pactes que suposaven pagaments considerables pel pas de l'aigua a les universitats, però també les indemnitzacions a particulars pels mals ocasionats pels conductes i recs que havien de construir-se i mantenir-se. Negociació i cessió, però també resistència d'universitats, literalment trencades, com posarem de manifest en el cas d'Ullà (1748-1749) i, finalment, l'oposició frontal de la de Verges que culminarà el 1764 amb el sabotatge a la sèquia principal, que conduïa l'aigua del molí de Verges i que servia per regar tota la zona arrossera de Verges fins l'Escala i Empúries, instigada pels rectors de Verges i la Tallada, i dirigida pels regidors al front d'una gernació nombrosa, pagada i «armada» amb aixades.

Aquest enfrontament acaba quan l'Audiència decreta la llibertat del conreu de l'arròs, però amb un fort conflicte, ja no sols soterrat i resultat del petit sabotatge, sinó a la llum del dia i amb demostració expressa que els opositors, tot i disposar

¹³ ACA. Sentmenat. Empordà: 36. Certificat emès per Francisco Prats i Matas, el 3 d'abril de 1751.

¹⁴ Sobre la concòrdia per la possessió de l'estany de Bellcaire, a banda de la documentació que es troba al fons Sentmenat, M. FONT, «El procés judicial per la propietat de les terres de l'antic estany de Bellcaire d'Empordà. Segle XVIII», *Estudis del Baix Empordà*, 32 (2013), 293-307.

de menys mitjans, tenien la força del grup per oposar-s'hi, encara que no fos amb la unanimitat dels seus integrants. A partir de 1764, la Reial Audiència hauria de moure peça per reglamentar el conreu de l'arròs, és a dir, buscar el punt d'acord entre les parts. La regulació com a mesura pont entre la prohibició i la llibertat plena del conreu. S'iniciarà una altra etapa en la tortuosa història del conreu de l'arròs en l'Empordà del set-cents.

La formulació del debat: «utilitat pública i comuna» enfront de «salut pública»

Utilitzem els arguments de les parts enfrontades tal i com queden expressats i viscuts. Deixem de banda els arguments il·lustrats.¹⁵ Són els arguments populars, tal i com són entesos per lletrats i no lletrats de la societat pagesa empordanesa, els que posarem de manifest. És clar que hi haurà regidors que no saben escriure, però sempre hi haurà intermediaris culturals que traduiran la seva opinió.

El 1740, a Ullà, el conflicte pel conreu de l'arròs s'expressa entorn a aquests dos conceptes: utilitat pública i comuna davant els partidaris de la salut pública i general. Per als partidaris del conreu, l'arròs és el mòbil per al creixement i la millora de l'economia dels particulars¹⁶ i, de retruc, de la hisenda general. Al·leguen que les terres en què es conrea arròs difícilment poden tenir altre utilitat agrícola. I, de fet, l'extensió del conreu comporta una millora econòmica general en la mesura que s'estén la superfície agrícola a terres no aptes per a cap altre conreu per ser fàcilment inundables, fins el punt que els regidors demanen de renovar el cadastre a fi d'adequar-lo a la nova realitat després de vint anys de la seva redacció.¹⁷ Com a prova d'autoritat, aporten l'opinió del capellà, el metge, el batlle i dos regidors, els quals no troben indicis reals de l'augment de la mortalitat en els anys que s'ha conreat arròs.

Jaume Bassagoda, rector d'Ullà, a instància de Rafel Xarguell i Joan Ripoll, regidors del lloc, a partir dels llibres de difunts de 1714 fins 1740, exposa:

*«Y en dichos libros se ve y consta de cómo ha habido años en que no se había sembrado arrós en el dicho término del dicho lugar de Ullá y se murieron más personas de los vezinos de dicho lugar que no en los años en que se había sembrado arrós en el dicho término del dicho lugar, y también hago fee de cómo es de grande **utilidad pública** el hacerse arrós en el dicho término del dicho lugar de Ullá para poderse sustentar los vezinos de aquel y satisfacer ellos a sus obligaciones y dar forma a la paga de la real imposición, de tal suerte que si se dexase de hacerse*

¹⁵ A València, el debat Cavanilles-Franco, per exemple, E. MATEU, *Arroz y paludismo*, València, Eds. Alfons el Magnànim, 1987, 92-95, 126-132.

¹⁶ Jeroni Despuig, de 76 anys, Miquel Perpinyà, de 57, pagesos d'Ullà, apunten la dualitat en què es plantejava el debat, l'arròs implica menjar, no fer-se arròs, misèria: "si bien se han experimentado en el dicho lugar más enfermedades en los años en que no se ha hecho arrós en el dicho lugar por causa de no tener los vezinos que comer y miseria". AHG. Notaria d'Ullà, 140 (1737-1748): 22 de març de 1740.

¹⁷ El 7 de novembre de 1739, els regidors demanen de fer una nova recanació del terme: "De cómo en el presente lugar de Ullá se ha pagado y paga la real imposición según thenor de las respuestas generales echas antes de la formación del real catastro y habiéndose dende la formación de aquel hasta el día presente reducido a cultura muchas tierras se encuentran diferentes dificultades sobre la cobranza de dicha real imposición". AHG. Notaria d'Ullà, 140 (1737-1748). El 1740 s'acabaria fent el nou cadastre, ACBE. Ullà. Cadastre, 1740.

*arrós en el dicho término de Ullá, los dichos vezinos llegarían a una total miseria, lo que digo yo declarante saber por la experiencia que tengo de la **utilidad pública** que resulta de hacerse arrós en el dicho término de Ullá, más que la siembra del trigo, ni otros granos, por ser el dicho término parte en parage muy profundo y sugeto por causa de las demasiadas lluvias en perderse los trigos y demás granos, exceptado el arrós*".¹⁸

El testimoniatge de les autoritats municipals de 1740, de Miquel Prats i Arbosí, batlle, Rafel Xarquell i Joan Ripoll, regidors d'Ullà, aporta el concepte d'«utilitat pública i comuna», pel que se'n beneficia el conjunt de la comunitat.

*«De cómo en el presente lugar de Ullá es muy necessaria la siembra del arrós para poder el dicho lugar y sus individuos satisfacer y pagar la real imposición y dar la satisfacción de las penciones de los censos u censales, a la solución de las quáles el dicho lugar y sus individuos se hallan obligados, de tal suerte que si en el dicho lugar se dexara de hacerse arrós, en él se experimentarí y se hallaría summa miseria y pobresa por ser el dicho término de Ullá parte en parage muy hondo y sujetos en inundarse las tierras y perderse los trigos y demás granos por causa de las demasiadas lluvias y crecidas avenidas del río Ter, qual confina con el dicho término, como assí ha sucedido muchas vezes. Y también hazemos fee de cómo en todo el tiempo de nuestro acuerdo havemos visto en el dicho lugar que en algunos años en que en el dicho término se ha sembrado arrós, no se han experimentado más enfermedades que en los otros años en que no se ha sembrado arrós, y también hazemos fee de cómo el hacerse arrós en los parajes acostumbrados no es contra la salud comuna, si bien es mucha **utilidad pública y comuna** el hacerse arrós por todos los parajes acostumbrados»*.¹⁹

Finalment, el testimoni dels metges, Salvador Cancell, de 60 anys, i Mariano Sorell, de 34, doctors en medicina de Torroella de Montgrí, afegeixen l'argument de la salubritat derivada del conreu amb aigua corrent i contradiuen l'argument dels que defensen la salut pública per demanar la prohibició del conreu de l'arròs.

*«De cómo el agua que sirve para el riego de los arroses en todas las ocasiones en que se haze arrós no es corrompida, ni se puede corromper por no perder nunca el fluxo y corriente, y los vapores que salen de la dicha agua se hallan de la misma suerte, y así el hacerse y sembrarse arrós en los parages acostumbrados no es ni puede ser contra la **salud pública**, antes bien favorable para la temperación del ayre en el estío por su frialdad y humedad, lo que dezimos nosotros declarantes saber por el conocimiento que tenemos en física de nuestra facultad. Y yo dicho dr. Salvador Cancell también por haver más de treinta y siete años que estoy exerciendo la facultad de médico y visitando tanto en la dicha villa de Torroella de Montgrí, lugar de Ullá, como los demás lugares circumvezinos en que se ha hecho y sembrado*

¹⁸ AHG. Notaria d'Ullà, 1740 (1737-1748): 22 de març de 1740.

¹⁹ AHG. Notaria d'Ullà, 1740 (1737-1748): 22 de març de 1740.

*arròs, y yo dicho dr. Mariano Sorell por haver echo lo mesmo por el espacio de más de quatro años».*²⁰

Els contraris invoquen la salut pública, és a dir, l'augment de la mortalitat provocada per la sembra de l'arròs.

La negociació amb les universitats i comuns pel passatge de l'aigua i el conreu d'arròs

Tot i la prohibició, poc a poc, particulars i universitats obtenen permís per sembrar arròs. Gualta, Fontanilles, Fontclara, Sant Julià i Sant Feliu de Boada van obtenir-lo el 1742.²¹ L'11 de maig de 1746, requerit pel capità general a instància dels propietaris de terres, el governador de Girona, José de Córdoba, disposa que se'n pugui sembrar a la Tallada. Fixa que haurà de ser a mitja hora de distància del poble, en llocs que l'aigua corri i per delimitar i assenyalar les terres on es pugui sembrar arròs, és a dir, la partió, disposa que sigui Jeroni Fort, ciutadà honorat de Barcelona, domiciliat a Sant Esteve de Guialbes. El 16 de maig de 1746, Jeroni Fort relaciona un total de 349 vessanes,²² la partió que el 1746 podrà ser sembrada d'arròs. Són propietaris de les terres Pius Andreu (103v), Narcís de Brugués (75v), Bonaventura de Barutell (69v), Esteve Negre (27v), Ramon Ferrer (27), Miquel de Marimon (18v), Josep Pou (16v), el comte de Ballcabra (11v) i N. Goday (3v). Alguns d'aquests són importants i qualificats propietaris de terres.

*«Y que todas las expressadas tierras se hallan sitas en la circunferencia de media hora de poblado, pues que su distancia consiste solamente en un quarto de hora y una quarta parte de otro quarto del dicho lugar de la Tallada, y en un quarto y medio de los lugares de Bellcayre y Tor, y las demás piessas de tierra del expressado término de la Tallada, unas con otras, no distan un quarto de poblado, y sus extremos los que más, un quarto y medio. Y las que pretenden sembrarse en este año de arròs son las de mejor calidad para qualquier género de semilla, y en particular para trigos, y se hallan preparadas para esto y otro qualquier labor. Y que la agua que tienen las sobre expressadas tierras para sus riegos son y deven tomarse de la sequia del molino de Bellcayre, conduciéndolas por la orilla del un campo del sobrenombrado don Narciso de Burgués y demás terratenientes sobreexpressados, que todas son contiguas, hasta desguassar en la sequia que conduse las aguas para el riego de los arrozés de los términos de Bellcayre y Albons y que para el curso de dicha agua de una a otra sequia se cruza solamente el camino que va del dicho lugar de la Tallada a la villa de Torroella de Montgrí».*²³

La correspondència dels procuradors²⁴ de Bonaventura de Barutell mostra la dificultat per arribar a acords amb les universitats i comuns pel passatge i conducció de l'aigua necessària pels arrossars. Hi ha una altra negociació sobre

²⁰ AHG. Notaria d'Ullà, 1740 (1737-1748): 22 de març de 1740.

²¹ Decret del comte de Glimes de 12 d'abril de 1742, ACA. Sentmenat. Empordà: 36.

²² La vessana empordanesa equival a 2187m².

²³ ACA. Sentmenat. Empordà: 36. Acta notarial de Gisleno Martorell, notari de Girona: 8 de maig de 1748.

²⁴ Sobre la figura dels procuradors, encara que un segle més tard, R. GARRABOU, J. PLANAS, E. SAGUER, *Un capitalisme impossible? La gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*, Vic, Eumo, 2000, 49-62.

les partions²⁵ i la fixació de la superfície de la sembra d'arròs, a partir de la qual s'assignava i es cobrava el dret de l'aigua. Sovint, la solució passava per un altre acanament. Tot plegat, la correspondència permet veure les accions prèvies a la capitulació o concòrdia amb què finalitzava el marc acordat per la sembra de l'arròs de cada any. Amb la rotació anual dels regidors, cada any calia reprendre les negociacions.

El 15 de setembre de 1744, Ramon Vidal i Ferrer, masover del mas Vidal de la Tallada, resident a Verges, escrivia a Bonaventura de Barutell sobre la situació a Bellcaire, en el que denota una forta divisió interna, l'individualisme prima sobre el comú, i dificultava la presa de decisions. «En quant a la partió de Bellcayre, li diré que són tants caps tants barrets, que los apar vostres mercès los àn de dar tot, y són pochos los que miran per lo comú, sinó que tots procuran per si matex, y tots voldrian la part ce los condona per ci matex, y per est motiu no se entenen, ni se saben resoldre de una cosa, ni altra».²⁶ És clar, segons els interessos dels senyors de l'aigua: l'individualisme és contrari al conreu, i, per tant, contrari a l'interès comú. Una visió particular de l'enfrontament.

En una altra carta, del 6 d'abril de 1746, en aquesta ocasió informa que el poble de la Tallada, a instància del rector, acorda oposar-se al pas de l'aigua, i per fer valdre la seva negativa recorre a la instància del governador de Girona. Ramon Vidal hi veia, a més, una dificultat, si els de la Tallada s'hi oposaven, el mateix farien els de Tor.

«... Ja aurà vist los senyors de la Tallada com nos trachtan, marexan bons favors, ara fan corra que quant àuran fet lo recurs serà fora lo temp de fer lo arreg. Ayr dimarts me entimaren lletras del memorial ab pena de 200 lliures, ab decret del sr. Governador, a mi y al sr. Marimon y lo procurador de don Pío Andreu. Crech que és astat perquè lo diumenja de Rams anàram assí tots tres per dar-los alguna cosa per la Iglésia y que no tinguesen res a dir ab lo fer arròs y aviam quedat que a la tarda tot lo comú ens anviarian la resuleció a mi. Y després que foram fora, lo senyor rector que de ninguna manera se avia de permetra, y la resposta me portà lo regidor petit fou un bitllet ab lletra del matex regidor que no volian arròs en ninguna part del terma y que en tot protestarian. Los de Tort tanbé astan previnguts ab son decret, ara será la ocasió de posar-o que abàstia per tots».²⁷

No obstant el progressiu, però limitat retorn al conreu de l'arròs, d'aquí les partions, no tothom hi estava d'acord. En primer lloc, la vila de Verges, o almenys alguns regidors, van impedir el pas de l'aigua de reg. I el 8 de maig de 1748, es van presentar lletres penals a la Intendència «per a què se abtinguessen de impedir lo passatge de las ayguas per lo reg de la partió dels arrossos de la vila de Canet de Verges, que se pren de la assèquia dels molins de Verges y Bellcayre y se encamina per lo rech anomenat del estany». El recurs a la Intendència era habitual. Que se'n fes cas era una altra cosa:

²⁵ «Lo senyor Joseph Pouplana [notari] me digué que no avia pogut marxar per tantas cuastions com y a ab las partions». BC. Saud 8°, 210-I: 25. 19 d'abril de 1747.

²⁶ BC. Saud 8°, 210-I: 16. Ramon Vidal a Bonaventura de Barutell.

²⁷ BC. Saud 8°, 210-I: 21. Ramon Vidal a Bonaventura de Barutell: 6 d'abril de 1746.

«No obstant ditas lletras y después de la presentació de ellas y en lo dia 9 de dit mes de maig, entre las 2 y 3 horas de la tarde, no duptaren tres regidors de dita vila de Verges, que a dos de ells quedavan presentadas entre los de la major part, se conferiren en lo puesto anomenat lo Gató (?) del dit rech del estany y destaparen lo acaducto que aporta la aygua del dit rech del estany que va als arrossos y la torna encaminar en dita assèquia dels molins».

Un altre procurador, el d'Anton de Meca, afegeix l'explicació d'aquest sabotatge en la "indemnització" que volien percebre els regidors de Verges:

«Se veu que per dit rech del Estany sempre se ha acostumat passar la aygua del arròs de Canet, donant a dits regidors de Verges 50 lliures, y ara ne pretenian 250 lliures, y per sò volan privar lo passatge de dita aygua, ab lo motiu de què dit rech és rech escurrador de las ayguas de son terme y que per sò no és comprès ab lo establiment de las ayguas que se obtingué del senyor intendent».²⁸

Bonaventura de Barutell va canviar de procurador. El nou procurador, Emanuel Cahis,²⁹ clergue, no altera la línia de la negociació. A mesura que el negoci anava a més, les universitats o bé s'hi avenien, en la mesura que els podia beneficiar, o s'hi negaven en rodó, com és el cas de Viladamat; en canvi a l'Escala sembla que la negociació del preu era difícil, fet que porta el procurador de Barutell a qualificar-los de «genovesos».³⁰

La negociació per la collita de 1749 comença después de la sega anterior. El 2 d'octubre de 1748, Emanuel Cahís comunica que amb l'Escala s'han avingut pels propers anys. S'intueix que hi ha hagut cessions, en bona mesura per facilitar la negociació amb Viladamat. O amb Verges i Canet.

«És motiu de acceptar partions menos avantatjoses per la quietut dels que podrían donar molèstia en altrás, y com los de la Escala podrían impedir la de Vilademat del any vinent y dels demás anys, per sò la han acceptada, obligant-se aquells en no fer ninguna oposició en las partions dels demás anys com s'i obligan.... Lo sr Marimon, en forsa de la carta del sr marquès y del sr Pujol, pagà las 50 lliures als regidors de Verges, no obstant tot lo precehit, y ab axò los regidors de Canet no voldran pagar-las per haver aconseguit la aygua ab sos medis, y no sé com se compondran, però no dexarà de haver-i soroll. Y assò s'o han buscat voluntàriament, suposat que los de Canet estaban obligats a pagar tots danys y ja que no volian convenir dexar-los patollar que a poch a poch ja haurian caygut al compte».³¹

La setmana següent, la informació era molt negativa: les diferències en les partions es generalitzaven. Viladamat, Pelacalç, els comuns de Montiró, l'Escala, Cinc-claus, «fins ara, de totas estas altres partions encara no hi ha cap de ajustada, perquè los uns volen una cosa y los altres, altre, y tot naix de la falta

²⁸ ACA. Sentmenat. Empordà: 36. La carta no va signada, ni datada.

²⁹ Quan pren possessió dels béns de Barutell a l'Empordà, el 10 de novembre de 1753, uns anys después, figura com a prevere domiciliat a Santa Maria de Caldes d'Estrac, diòcesi de Barcelona, AHG. Notaria de Torroella de Montgrí: 336, f. 566r-574r.

³⁰ BC. Saud 8°, 210-I: 63. Emanuel Cahís a Bonaventura de Barutell: 23 d'octubre de 1748.

³¹ BC. Saud 8°, 210-I: 63. Emanuel Cahís a Bonaventura de Barutell, 2 d'octubre de 1748.

de prevenció ab las partions antecedents capituladas». ³² Emanuel Cahís assenyala el problema centrat en l'Escala: «Veuré de proposar als de la Escala que fàssan lo sindicat, però creuré no ho faran que al mateix temps no tingan la seguretat de la promesa de lo que pretenen en los anys se fasse arròs en las partions de que reben las ayguas, perquè considero són grans genovesos». ³³

A Ullà, tot i que «són gent arrimada a sa opinió», en ser els aquell any «menestrals» els regidors, si no s'aconseguia de fer arròs, caldria buscar noves expectatives en el canvi de regidors de l'any següent:

«La partió de Ullà fa ve a quedar ajustada y per so ja se ha fet la diligència per conseguir dels regidors lo sindicat se demana, sinó que com són gent tant arrimada a sa opinió, vol un poch de temps per veure si se podran reduhir ab la ofeta de donar-los lo any se farà partió 50 o 60ll per ajuda dels personals, y encara algún regalo per lo qui correrà per esta agència que és de la facció de ells, o quant ara no se pogués recabar ja avisaria lo correu vinent los que podrian fer exir per regidors del any vinent, que procurariam fossen arrossers per conseguir-o millor, y com los que són regidors són manestrals y no tenen terras de arròs, assò és motiu de rehusar en fer-los convenir, que altrament no haurian de exortar-los tant. Però me alegraré que lo expedient de est assumpto isca com desitja per la quietut de tots, que altrament seria de mal tractar ab gent tant impertinenta ab lo pretext de la prohibició.» ³⁴

A Ullà el debat entre els partidaris i els contraris a l'arròs havia arribat al govern de la universitat. Dels tres regidors de 1748, un era favorable, i dos eren contraris. Jaume Albert i Miquel Planas, regidors segon i tercer, s'adrecen al governador, José de Córdoba, per donar compte que el regidor degà, Joan Despuig, «*solo con quatro habitantes, no más del pueblo, han pasado en firmar la partió de la siembra de los arrosses*». Per la seva part, volen ajustar el poble a l'església de Sant Andreu i el regidor degà s'hi nega. El governador de Girona disposa, al costat de l'escrit d'empara: «*Gerona, 29 de diciembre de 1748. El regidor decano no tiene autoridad para lo que ha executado por lo que es nullo. Júntense el ayuntamiento y las cabezas de familia del pueblo, oyanles su dictamen y arréglense a lo que resolvieren por pluralidad de votos. Córdoba*». ³⁵ Tot un governador borbònic aprova l'aplec dels caps de casa de la universitat d'Ullà per votar si volen conrear arròs: ho feia perquè sabia el resultat.

Aquests es reuneixen en dues ocasions, el tres de gener i hi tornen el dia sis. ³⁶ En la votació del 6 de gener, 17 s'hi mostren en contra, només vota a favor, Joan Despuig i els terratinents, fet que mereix aquest comentari als regidors contraris al conreu:

³² BC. Saud 8º, 210-I: 66. Emanuel Cahís a Bonaventura de Barutell: 9 d'octubre de 1748.

³³ BC. Saud 8º, 210-I: 59. Emanuel Cahís a Bonaventura de Barutell: 23 d'octubre de 1748.

³⁴ BC. Saud 8º, 210-I: 45. Emanuel Cahís a Bonaventura de Barutell, 4 de desembre de 1748.

³⁵ ACA. Sentmenat. Empordà: 36.

³⁶ No ens ha d'estranyar que els regidors contraris al conreu de l'arròs en deixin constància a la notaria de Verges, no pas a la d'Ullà, el 16 de gener de 1749, en un acte que recull la «Determinació de la resulta dels vots de la junta que se tingué als tres janer de mil set-cents quaranta-nou, después d'ehaver fet tres cridas, com se acostuma, per los cantons de dit poble de Ullà, y los pregons en esta forma ...». En aquesta votació el resultat és: 11 contraris, 2 favorables. ACA. Sentmenat. Empordà: 36.

«La rahons que donan los que volan sembrar arròs en dit poble, que són Joan Despuig, regidor decano, y los terratinents, són per a beneficiar lo poble de moneda; però nosaltres diem que més val beneficiar lo poble de la salut y conservar las vides als individuos del poble que no adquirir moneda, que quan los referits regidors prestarem jurament, jurarem que mirariam per lo profit de la república, per ço procurarem salvar las consciències, que més val las vidas y salut que tots los interessos del món».

El 8 de gener de 1749, Emanuel Cahís es desesperava de no tancar la capitulació: ni Viladamat, ni Ullà ... Veient la dificultat, proposava buscar la via global a l'Audiència.

«Sr. Don Bonaventura, veja, per amor de Déu, de avançar tot lo que se puga se declària la llibertat de fer-se arròs, pues estos de Viladamat altre vegada ja estan armats de recórrar aprassats del mal tracte de algun dels arrendataris de assí del sr marquès [de Ciutadilla], de manera que no m'i abastan paraulas per a convèncer a Cosme Perich, ni ofertes; a més també que lo populatje de Ullà tampoch diuhen que no volen arròs, per més que los propietaris ne vullan, que estan al mateix poble, y per sò també volen recórrer, y tot li asseguro és una confussió que per axò voldria que fos declarat per a què no tinguessen lloch los recursos en cas no's púgan detenir-se».³⁷

El 15 de gener de 1749, Viladamat encara s'hi oposava, Ullà s'hi avenia.

«Los de Vilademat recorregueren ab memorial al senyor governador de Gerona per a què no hi agués arròs en aquell terme, y los ho decretà, segons me ha dit Cosme Perich, y no crech se moguen més, perquè estaran confortats ab assò. Lo de Ullà també me ha dit lo arrendatari del sr. de Meca que se aquietarà, y axís me alegraré que la empresa isque favorable com desitjo, encara que discorro no dexarà de fer-li gran falta lo sr regent que estava plenament cerciorat de est fet y lo patrocina, pero no dupto que dexant-o encarregat ho atendran los srs ministres».³⁸

A una nova petició dels regidors d'Ullà contraris al conreu de l'arròs al governador per saber què havien de fer per impedir la sembra, el governador els remet a l'Audiència: «*Gerona, 25 de henero de 1749. Acudan a SE y Real Audiencia y podrán hazer presente el pregón publicado en Ullá el día 28 de febrero de 1740, en virtud de mi orden de 20 del mismo mes y año, que constará en poder de Agustín Pouplana, notario de Torroella de Mongrís*». L'afer arriba a l'Audiència: d'una banda, Jaume Albert, regidor segon, de l'altra Joan Despuig, regidor degà, que «*hizo varios esfuerzos para ganar a Miguel Planas, regidor tercero*». El 26 de gener de 1749, en un testimoni notarial, el regidor tercer, Narcís Planas, diu que tant li fa la decisió que es prengui: «*Le he dicho que por mi respeto tanto se me dava si se sembrava la dicha partión de arrós, como si no se sembrava*». El 29 de gener hi va haver nova assemblea dels caps de casa d'Ullà, però no hi hagué quòrum: «*se tomó la conclusión que en atención que en aquella se hallava poca gente, se bolverían a convocar la primera fiesta*». L'assemblea va tenir lloc el 2 de març de 1749 i van votar. Darrera de la instància presentada a l'Audiència

³⁷ BC. Saud 8°, 210-I: 83-84. Emanuel Cahís a Bonaventura de Barutell: 8 de gener de 1749.

³⁸ BC. Saud 8°, 210-I: 58. Emanuel Cahís a Bonaventura de Barutell: 15 de gener de 1749.

pel regidor contrari a la sembra de l'arròs, s'anota: «*Barcelona, 6 marzo 1749. Informe la Real Audiencia lo que se le ofreciere y pareciere sobre esta instancia. Marqués de la Mina*». ³⁹

El tall a la universitat d'Ullà era total. Les posicions tèbies, dels que podien canviar de costat, eren poques. El 16 de maig de 1749, amb un nou ajuntament de regidors, es paralitzen els treballs de la sèquia que havia de conduir l'aigua per sembrar d'arròs la partida de les Vernedes. Al davant dels vuitanta homes que hi treballaven hi havia el regidor degà de 1748, el qual serà empresonat, els nous regidors no eren «gent arrimada a sa opinió», la de Barutell, és clar.

«De como el día presente, entre las quatro y sinco horas de la tarda, hallándose trabajando más de ochenta personas en la composición de la assequia para passar y llevar la agua en la partiòn que en el presente año se tiene de sembrar de arròs del término de Ullá, llamada las Vernedas, no han dudado Marcos Solés y Jayme Guday, regidores actuales del lugar de la Tallada, açociados con ocho hombres más, de acercarse en la dicha assequia y se han puesto los dichos regidores las insignias, y preguntando si tenían algún decreto y se les ha respondido que sí, que se hallavan con carta de orden del excelentísimo señor gobernador de la plaza de Gerona, su fecha de día treze del corriente mes, la qual se los ha sido lehida a dichos señores regidores, los quáles señores regidores han respondido que se hallavan con decreto del dicho señor gobernador, su fecha del día quinze, qual han lehido y contiene que se paguen los daños ocasionados con la composición de dicha assequia, y que el bayle vigile en la observancia de las órdenes de su excelencia y Real Audiencia, y se les ha respondido que no se había contrahecho en nada a las órdenes de SExa. Y RA, y que si por la composición de la referida azequia davan daño alguno, se hallavan prompts para satisfacerlos. Y este, no obstante, el dicho Marcos Solés ha dicho que se hallava con la orden de llevarse uno de preso y seguidamente dichos regidores han passado a capturar a la persona de Juan Despuig, labrador del dicho lugar de Ullá, comissionado por la composición de la dicha fábrica de dicha azequia, y se lo han llevado preso, sin haver el dicho Juan Despuig echo ninguna resistencia, siendo assí que tenía en su mando más de dichos ochenta hombres que trabajavan a su mando, de que se podía seguirse algún alboroto.

Y también nosotros dichos Miguel Galcerán y Francisco Hereu hazemos fee de como el día catorze de los corrientes mes y año, entre las tres y quatro horas de la tarde, trabajando nosotros dichos declarante en la dicha azequia, llegaron en el referido parage los dichos regidores de la Tallada y mandaron a dicho Juan Despuig, comissionado antedicho, baxo la pena de doscientas libras, que cessasen la continuación de dicha fábrica, lo que obedeció el dicho Juan Despuig, y esto no obstante dichos regidores se llevaron prezo a Isidro Jayme, regidor de Ullá, y haviéndoles yo dicho Galcerán dicho a dichos regidores de la Tallada que tuviessen

³⁹ ACA. Sentmenat. Empordà: 36.

*cuydado de lo que hazían de llevarse preso un regidor, respondieron que por esso mismo de que era regidor se lo llevavan preso».*⁴⁰

El 17 de desembre 1749, Emanuel Cahís, en referència a Tor, per on havia de passar el regadiu per anar a la Tallada, i que demanaven una elevada compensació econòmica, fet que obligava a canviar les partions:

«Ahir entrevinguerem ab lo sor Marimon a Tort per véurer si ajustariam aquella partió y si bé condecendiren a fer arròs, però los interessos que demanan són tants que si no se rebaxan no s'i poden allar los arendataris, perquè pretenen per lo poble 600 ll, que hajam també de pagar las sembradas hi ha fetas, que són 35 vessans de blat y algunas de favas, y los danys que se donaran al Pla de Albons, que és sembrat de blat, ab que si no podem ajustar-nos veuré ab lo sr Pere Brunet si podriam conseguir dels de la Tallada⁴¹ que nos ne dexassen fer algunas 400 vessanas, que se'n podrián fer a la part del mas Vinyas sens haver menester los de Tor»⁴²

En una carta de 1749, que no porta data, Emanuel Cahís desenvolupa la idea que havia expressat a començament d'any. La solució havia de venir de l'Audiència, i amb aquesta finalitat els senyors útils i propietaris de terres on voline sembrar arròs insten Bonaventura de Barutell amb dos arguments que es reptiran: el primer, que la causa de sobremortalitat no era el conreu de l'arròs, amb aquesta finalitat el mateix procurador havia indagat prop dels capellans dels llocs arrossers dades estadístiques de la mortalitat dels anys que s'havia conreat arròs; el segon és un argument agronòmic, l'arròs prepara la terra i impedeix la proliferació de la cugula.

«Los srs propietaris dels llochs dels arrossos desitjarian que vm consultàs que en atenció que dels certificats dels pàrrocos resulta poca o ninguna disparitat dels morts dels anys se ha fet arròs ab los anys que no se ha fet esta sembra, si introduhint-se causa de manutenció en la Real Audiència per la pcessió inmemorial en què estan los pobles de fer arròs sens contradicció alguna, menos de pochos anys a esta part per medi del sr governador de Gerona, si seria admesa esta causa y quedàs inhibit dit sr governador de intrométrer-se ni perturbar dita pcessió durant la causa de manutenció, majorment probant-se, com sa senyoria probaria per testimonis, que la sembra de arròs en est Empurdà no és perniciososa a la salut pública per ser est clin (¿?) de terra de per si infirmís per las rahons expressadas en los testimonials extrajudicials dels metges. Que no fent-se esta sembra en lo temps que la terra ho necessita se experimenta molt malas cullitas, per lo molt se apodera de las terras la cugula, de manera que és en tanta abundància que arriba a excedir

⁴⁰ ACA. Sentmenat. Empordà: 36. 16 maig 1749. Testimonial pres per Agustí Pouplana, notari de Torroella de Montgrí i d'Ullà, de Miquel Jonama, botiguer de Torroella de Montgrí, Miquel Galceran, jornaler de Verges, i Francesc Hereu, jornaler d'Ullà. El testimoni es fa a petició dels regidores d'Ullà. Entre els testimonis hi ha Manuel Cahiz, clergue, a la ciutat de Barcelona resident, procurador de Bonaventura de Barutell, qui signa en nom de Miquel Galceran que no sap escriure.

⁴¹ El 4 de juny de 1749, Manuel Cahís informa que a la Tallada també hi ha dos homes a la presó per la sembra de l'arròs per ordre del governador de Girona, «y tota la sembra dias ha que està finida, encara que perseguida», BC. Saud 8°, 210-I: 35.

⁴² BC. Saud 8°, 210-I: 85.

als blats se troban sembrats, y com tots los anys va augmentant, de aquí és que arribaran los duenyos de las terras a no tràurer fruyt de aquellas y sos masovers hauran precisament de deshabitar sas heretats per no poder-s'í mantenir ...a més que totas las terras subjectas a la sembra de arròs són encatastradas per terras de regadiu de primera qualitat y per sò pagan al rey molt més que per las demás terras...». ⁴³

Els pagaments del marquès de Ciutadilla

Els arrendataris dels drets de l'aigua es veieren obligats a satisfer una contribució als comuns dels llocs a fi que els fos permesa la circulació de l'aigua. El pagament era el resultat d'una negociació. A l'Escala els anys 1752, 1754 i 1755 anava a l'obra de l'església. Així ho testifiquen a la cúria de Torroella de Montgrí, a instància del procurador del marquès de Ciutadilla, el 20 de maig de 1756, Pere Brunet i de Teixidor, de Torroella de Montgrí, que va ser arrendatari, amb d'altres, dels molins de Verges i Bellcaire de 1752 a 1756, i l'endemà Joan Maranjas i Lleal, botiguer de Torroella de Montgrí, i Narcís Albert, negociant de Bellcaire, altres dels arrendataris de 1757 fins 1764:

«Se han vist precisats els dits declarants com a arrendataris predits y sos sócios en fer crescudas contribucions a diferents comuns y sos regidors per la permissió del passatge de la aygua per sembrar diferents partidas de terra de arròs [...] a ocasió a prevéurer y donar-se'ls intel·ligència per aquells que sens tals contribucions ab pretextos y motius molt inserts, com de ser perjudicial a la pública salut y per altres conclusions y extorsions, se aposarian al riego de terras y sembra de arrossos, per quals respectes recelavan ells dits arrendataris no podrian tal vegada conseguir lo benefici que de las tals sembras podian esperar

⁴³ BC. Saud 8°, 210-I: 98-99. Un altre testimonial, de 17 de juny de 1748, coincideix en els arguments, davant el notari Josep Pouplana, de la notaria de Torroella de Montgrí, d'Antoni Perramon i Frigola, ciutadà honrat de Barcelona, domiciliat a Ventalló, Josep Ginesta, ciutadà honrat de Girona, domiciliat a Torroella de Montgrí, Miquel Serra, pagès, veí de Palol Sabaldòria, en qualitat de pràctics i coneixedors de les terres de la Tallada, Albons, Viladamat, etc., a instància de la universitat d'Albons, on exposen el mateix argument: «*De como las tierras de los llanos de los términos del lugar de la Tallada, baylía de Verges, del lugar de Albons, y del lugar de Viladamat, condado de Ampurias, del presente partido y corregimiento de Gerona, cuáles tierras de dichos llanos contienen en sí el número de diferentes millares de vessanas de tierra, por su calidad y situación están sujetas a la producción de zizaña o cierta mala hierba vulgarmente llamada cugula, la que saliendo junto con los trigos se siembran en dichas tierras, en muchos años suffoca el trigo se halla sembrado en las tierras de dichos llanos, inutilizando aquellas.*

Y assí mismo, mucha partida de dichas tierras tienen la calidad de sobresalir en ellas mucho salobre, el que mata los frutos se siembran en ellas, como assí mismo se hallan las tierras de dichos llanos sujetos a las inundaciones del río Ter, el que sobresaliendo muchas vezes después de pasada la sementera de trigo, inunda dichas tierras echando a perder los sembrados.

Para el remedio de cuyos daños es muy conveniente el que en sus respectivos tiempos se siembren las dichas tierras de arrós, respeto que la agua riega el arrós, se experimenta que mata dicha zizaña o cugula, dulcifica el salobre de dichas tierras y con el beneficio se saca de la cosecha de arrós quedan los interesados en dichas tierras remediados en los gravísimos daños de haverles las aguas del dicho río Ter echado a perder los sembrados de trigos. De suerte que a no poder en semejantes casos valerse dichos interesados de sembrar arrós en dichas tierras quedarían muy inútiles, en tanto que su producto en muchísimos años no bastaría a pagar los cargos reales y mantener sus cassas y familias. Y la misma calidad y sugesión tienen las tierras de los llanos de los lugares vezinos a la Tallada, Albons y Viladamat que pueden y han acostumbrado sembrarse de arrós». (ACA. Sentmenat. Empordà. 36)

y a fi de precaucionar tant crescudas pèrduas, obligà a ells dits declarants y sócios a donar y pagar en lo temps de llur respective arrendaments, com en efecte respectivament donaren y pagaren als comuns y regidors dels pobles ...»

Contribucions als comuns i parròquies pel pas de l'aigua per conrear arròs (1752-1764), en lliures									
	Albons	Bellcaire	Canet	Empúries -Escala	Josep Sagas	Tallada, la	Tor	Verges	Viladamat
1752		238,00		50,00					
1753		412,65							
1754	250,00	428,35		40,00	25,00	199,35	169,00	150,00	
1755			50,00	50,00	40,00	70,00		100,00	
1756	500,00	174,75	100,00			123,00		100,00	150,00
1757		80,00							
1758		363,30				126,00			
1759		283,30				126,00		200,00	
1760		283,30				126,00			
1761		283,30	40,00			126,00		450,00	
1762-63		460,00		200,00 ⁴⁴		252,00	109,00 ⁴⁵		
1764	100,00			762,00 ⁴⁶					

Font: ACA. Sentmenat. Empordà 55b. Plec 34.

Negativa dels regidors de Verges, 1763

Els canvis anuals de regidors de Verges coincideixen amb canvis en l'opinió sobre el conreu de l'arròs. El 1761, els regidors de Verges, Calixte Ferrer i Roger, Josep Pons, Domingo Planellas i Joan Sastre i Falgueras, s'avenien al conreu d'arròs, després de rebre en compensació 450 lliures. Aquests mateixos regidors iniciaven plet a la cúria de Girona contra el beneficiat Joan Moy, per la rompuda d'una arcada del rec de l'estany.⁴⁷ Aquests dos fets apunten una nova realitat: l'augment de la compensació pel pas de l'aigua no satisfieia tothom i, en segon lloc, el protagonisme que el clergat comença a tenir en la direcció de l'oposició al pas de l'aigua i al conreu de l'arròs.

El 1763, uns altres regidors de Verges encapçalen l'oposició al conreu, per la via dels fets. El 9 d'abril de 1763, «*los dichos conductos del agua los cortó el regidor decano y sus conregidores*», el 4 de maig requereixen al batlle perquè tiri a terra les botades, el batlle s'hi oposa, el 15 de juny, els regidors tapen el cabal de l'aigua.⁴⁸ Per la via reglamentària arriben fins a l'Audiència, primer per queixar-se del pregó del batlle de 18 de juny que cominava a no impedir el pas de l'aigua,

⁴⁴ És el quint de l'aigua, que per arrendament va pujar a aquesta quantitat.

⁴⁵ Al comú de Tor, «compresas nou lliuras per la faltriguera dels regidors»: 109ll.

⁴⁶ És el quint de l'aigua, que per arrendament va pujar a aquesta quantitat.

⁴⁷ ADG. Processos moderns. Domènec Buixons, 378.

⁴⁸ «Copia del informe ha dado el tiniente de corregidor de Gerona a los 6 julio, 1763 a la Exa y Real Audiencia de Barcelona a os recursos de arrós de Verges», ACA. Sentmenat. Empordà. 36.

*«en que se quexan de que el bayle hizo publicar un pregón para que nadie impidiese el curso de las aguas para el riego de los arrozés que se hallaban sembrados en diferentes tierras sitas en los términos de Bellcayre, castillo de la Tallada y lugar de Tor, todos de la baylía de Verges, y siendo dicho pregón contra las órdenes del año de 1740 prohibitivas de dicha siembra de arroz en los referidos parages, pasaron dichos regidores a requerir al expressado bayle para que impidiese dicha siembra y el curso de las aguas para su riego, a que se negó, con el pretexto de que después de las órdenes del año 1740, se habían hecho arrozés en los mismos parages y que los suplicantes lo huvieran permitido en el dicho año si los arrendatarios los huviesen dado 140 libras y que alguno de los mismos regidores habían sembrado arroz».*⁴⁹

Per la seva part, també s'adrecen a l'Audiència el marquès de Ciutadilla i Ramon i Mariana Sans de Barutell, els quals diuen que s'han posat en conreu dues mil vessanes de terra, que van acordar amb el comú de Verges a canvi de 160 lliures per permetre el pas de l'aigua, no obstant, *«rompieron algunos particulares de Verges el conducto de las aguas ... movidos sin duda para dicho atentado de que estando los dueños del arroz empeñados en su siembra, les precisarían a darles alguna crecida cantidad»*.⁵⁰ L'Audiència imposa pena de deu lliures *«de bienes propios»* als regidors de 1763, Miquel Pons, Francisco Puig, Josep Savall i Abdó Planes, i encarrega al tinent de corregidor de Girona que esbrini què van fer de les 450 lliures els regidors de l'any 1761.

El sabotatge de 1764: els regidors de Verges convoquen, el clergat de la Tallada instiga i les aixades arrosseres destrossen la botada

De la negociació a l'enfrontament, a vegades, hi anava ben poc. Els fets de l'11 i el 13 de maig de 1764 demostren que les opinions estaven totalment enfrontades.⁵¹ Ni comuna utilitat, ni interès general. Els regidors es posen al davant del sabotatge.⁵² No és, tampoc, negligible, la indisposició del batlle de Verges i la baronia, qui havia estat masover i procurador de Bonaventura de Barutell, en aquella tessitura. Anem als fets. El 8 d'abril de 1764, Pere Brunet i de Teixidor, procurador de Pius Andreu, Salvador Martí i Arbonet d'Ullà, Narcís Albert de Bellcaire, arrendataris de Ramon Sans i de Barutell, requereixen a Ramon Vidal, batlle de Verges, pel pregó fet que, amb pena de 200 lliures, ningú gosés sembrar arròs en el terme. Deu dies després, el 18 d'abril, el batlle Ramon Vidal argumenta la prohibició del pregó amb la prova d'autoritat de la prohibició del governador Córdoba de 1740. El 10 de maig, són els regidors de Bellcaire, Canet, Ullà i la Tallada, juntament amb el prior de Sant Agustí del convent de Torroella de Montgrí i Francisco d'Alòs, propietaris de terres a la partió del Segalàs, els que també requereixen el batlle de Verges.⁵³ El mateix dia, a la cúria de Torroella de Montgrí, Narcís Albert, arrendatari dels molins de Verges i Bellcaire i de les aigües, requereix Ramon Vidal, pel pregó contrari a l'arròs, i el

⁴⁹ ACA. Audiencia. Consultas, 804 (1764), 325v-326r.

⁵⁰ ACA. Audiencia. Consultas, 804 (1764): 326v.

⁵¹ J. SURROCA, «El conreu de l'arròs ...», 78, situa aquests fets l'any 1763.

⁵² D'*atentado* el qualifica el marquès de la Mina: *«passo a la Real Audiencia la carta inserta del alcalde maior de Gerona para que me informe el atentado cometido por los regidores y vecinos de la villa de Verges»*, Barcelona: 18 de maig de 1764. ACA. Audiencia, Villetes, 999 (1764-1765): 25v.

⁵³ AHG. Notaria de Verges: 152: 340r i v; 381r i v.

qüestiona perquè el 1754 i el 1759 es va permetre la sembra al Pla de Segalàs, i el mateix Ramon Vidal va conrear vint vessanes l'any anterior al Pla de la Tallada i Caselles de Bellcaire, tot dins la jurisdicció de la batllia que ara prohibia.⁵⁴ A aquest requeriment diu que els contestarà, però a la cúria de Verges. Ho fa l'endemà, l'11 de maig, malalt, del llit estant. Amb reiteració d'arguments.⁵⁵ Era el mateix dia que es feia la primera acció de sabotatge als conductes del rec del molí.

Una «Nota dels atentats fets a la botada construyda dins lo rech dels molins de Verges y Bellcayre en lo terma de la Tallada»,⁵⁶ que figura entre els papers del marquès de Ciutadilla, ofereix la visió de Jaume Albert, l'apoderat del marquès.

«Lo primer fou fet lo dia 11 del mes maig 1764, a las 10 horas del matí, a instància dels reverents sachristà de Verges y domer y lo diacunill, tots de la vila de Verges, lo reverent rector de la Tallada, lo reverent rector de Meranyà, los quals assistiran perçonalment en dit paratja de la votada y ab concurrència del magnífich Manuel Parich, regidor segon de Verges, portant vices de batlla, per trobar-ce indisposat Ramon Farrer y Vidal, actual batlle de dita vila y sa batllia, los quals manaran a diferents perçonas de dita vila estipendiats per lo dit regidor a 2s 3d per quiscun aspatllasen y destruhissen la referida votada, asenyalant-los ells mateixos los paratjes y puestos aont devian comensar a derruhir-la fins allí haont pogueren, portant cada hu de dits òmens una axada arrosara, vulgarment ditas xapos, y foren presents en dit acte per testimonis...»

No n'hi ha prou, i al cap de dos dies, ara amb la presència de l'apoderat del marquès de Ciutadilla, s'hi torna. «Lo segon atentat fou fet y executat en lo diumenge dia 13 maigt 1764, en las 5 horas de la tarda, ...». La versió, en aquesta ocasió, identifica qui anava al davant de la revolta. Ara ja no és el regidor Perich, qui havia estat interlocutor de negociacions i negocis anteriors:

«los qui anaban ab més afició, o axís ho puch asegurar perquè tanbé comendaban, eran los dos Taulers, pare y fill, Abdon Plans y an Pons, estos deyan: sr regidor, no admetia rehons, baja a terra la botada. Y quant jo demanaba a-na-l regidor que me ensenyàs per quin ordre la bolia espatllar, ells responian: bostè no ce s'admetia ab ordres, sinó a terra. Moltes altras cosas digueran ells y mols de altres que no me recordan perquè senpre era un crit continuo, y que senpre he pensat que si no agés estat la instància de ells, los regidors no aurian passat abant. De tot lo sobre dit ne fas fe y ho certifico y ho certificaré senpre que convinga. Sant Mori, y desembra als 19 de 1764»

Un testimonial davant notari, del 15 de maig de 1764, de dos jornalers d'Ullà, apunta, però clarament en la direcció dels regidors, els quals dirigirien l'avalot:

«con unos cien hombres, poco más o menos, y muchas mugeres, se confirieron juntos en el término de la Tallada y en el lugar por donde passa la agua del molino, en dónde se avía construhido una botada o parapeto para el riego de los arrosses del llano de Sagalàs, termino del lugar de Bellcayre, cuias personas y otras que dichos regidores

⁵⁴ AHG. Notaria de Torroella de Montgrí: 396: 390r i v.

⁵⁵ AHG. Notaria de Verges: 152: 382r i v.

⁵⁶ ACA. Sentmenat. Empordà. 36.

convocaron baxo la pena de tres libras, llevando las más de ellas unos instrumentos llamados axadas arrosseras, vimos claramente que ivan rompiendo y destrozando la dicha botada o parapeto, empezando dicho regidor primero, a su exemplo todas las demás personas arriba referidas hasta allá donde pudieron, tirando la madera, pardosas y estacas, con que se hallaba construhida y fabricada la referida botada».

De les indagacions de l'Audiència, també queda clar qui va participar en la rompuda de la botada del dia 11

*«el rector de Mareñá, Joseph Selva, el rector de la Tallada, t. Comellas, sacristán, y Narciso t., diaconil. Que fue el rector de la Tallada quien señaló el sitio en dónde havia de hacerse el rompimiento, y aún hay testigos que dicen que a expensas de los rectores se dio a cada uno de los trabajadores 3s 9. Y en cuánto a la repetición del mismo atentado en el día 13, convienen dichos testigos en que, aunque no intervinieron, estaban no muy distantes y a la vista y en la orilla del río Ter, mirando lo que se trabajava, con lo demás que de ohidas exponen sobre el influxo, y que aún se les ofreció por aquellos el pagar las multas que se les impusieran».*⁵⁷

Són els regidors de Verges, amb el clergat de Verges i la Tallada, els que instiguen la rompuda de la botada, a canvi, diuen els testimonis, del pagament als jornalers. En el plet per aquesta causa, de 1765,⁵⁸ els perjudicats per la botada proven la presència dels regidors de Verges i volen discernir a qui correspon la responsabilitat, si als regidors com a persona particular o a la universitat. La línia de defensa del marquès de Ciutadilla i els regidors de Bellcaire, Canet, la Tallada i Ullà admet que han de ser les persones i no la universitat. El procurador de Verges, el 2 de maig de 1765, al·lega, però, motius superiors, en la línia del que han vingut manifestant les universitats contràries al conreu de l'arròs:

*«Dicho rompimiento lo consideraron tan preciso los regidores, que únicamente **attendieron la utilidad pública del común** y por consiguiente la de las viudas, pupillos, menores y otros individuos que componen aquella y demás universidades de la baylía de Verges, pues que para ello **previnieron tantos abortos, muertes, enfermedades y otras epidemias que siempre acontecen sembrándose arros**, y se hallan libres el año en que no se siembra, cuya **utilidad**, prevenida por los regidores con dicho rompimiento, **hizieron la causa del común, mirando para utilidad de toda la universidad y de todos sus particulares**, conforme se manifestará en el discurso del pleyto, luego en este particular, **que era tan beneficioso al común**, podían obligarse los regidores como a tales y, por consiguiente, a la universidad».*

El procurador de Ciutadilla i Sans aporta dues cartes de pagament efectuades pels regidors de Verges el 2 d'agost de 1739, de 50 lliures, i el 27 d'agost de

⁵⁷ ACA. Audiència. Consultas, 804 (1764): 464r-464v.

⁵⁸ ACA. Sentmenat. Empordà, 55b, plec 32. Marquès de Ciutadilla, regidors de Bellcaire, Canet, la Tallada i Ullà contra Manuel Perich i altres de Verges. A l'Audiència: sala d'Antonio Veyán. Notari: Jaume Vagués.

1761, de 450 lliures, als arrendataris del dret de l'aigua per permetre la sembra de l'arròs. Amb la qual cosa diu que la salut pública és una excusa.⁵⁹

Llibertat per conrear arròs a Bellcaire, Tor, la Tallada i Canet, el decret de 1764

El marquès de Ciutadilla i Ramon Sans persisteixen davant l'Audiència que la solució passava per la llibertat absoluta del conreu de l'arròs. I ho feien amb aquests termes que figuren en el decret del capità general marquès de la Mina el 9 d'octubre de 1764.⁶⁰ Fixem-nos com torna a aparèixer l'ambivalent concepte de salut pública i interès comú:

«... la pública salud únicamente la alegan [els regidors] para impedir la siembra de arroz si no se les contribuyen crecidas cantidades; por manera que no tiene inconveniente alguno la siembra de arroses como se dé alguna crecida cantidad al pueblo o a los regidores [...], y si parece necesario a vuestra excelencia se presentarán épocas o cartas de pago de las sumas de dinero que han cobrado los de Verges y demás pueblos, unos para el permiso de la siembra de arroz y otros para el passage de las aguas a este efecto que exceden lo crehible. Y aún se experimenta otro exceso y es que si algún particular tiene alguna pieza de tierra por la qual ha de passar algun conducto de agua para la siembra de arroz, disciente a aquella con el motivo de la salud pública hasta que por el passo de la agua de un año se le pague más del valor de la tierra, aunque solamente se le ocupe muy poca parte por solo un año, y contribuyéndole cada año con esta cantidad, ya no tienen incoveniente la siembra de arroz»⁶¹

La sol·licitud del marquès de Ciutadilla i Ramon Sans, amb els arguments anteriors, era de «*licencia absoluta*», «*dezeando terminar estas disputas de una vez y obviar sin perjuicio de persona las extorciones que padecen los suplicantes o sus arrendatarios*». El decret de 9 d'octubre de 1764 del marquès de la Mina és clar:

«Concedo a los suplicantes el permiso que solicitan, con especial encargo de que se observe lo prevenido en quanto a la corriente de las aguas que sirven para el riego de los arroses, a fin de precaver que estas no se corrompan, ni causen daño alguno a la salud de los vecinos de aquellos pueblos y comarcas; y los de Verges, ni otros algunos, embarazarán el curso de las aguas, ni las obras para ello precisas, con

⁵⁹ El fiscal contradiu clarament la versió de la defensa de Verges quan estableix que la responsabilitat correspon als regidors, no pas a la universitat: «*De los perjuicios demandados deberán ser responsables los mismos regidores que intervinieron y concurrieron al rompimiento, los unos mandando, y los otros executando, y que de ningún modo podrá ser responsable la universidad, mientras no conste de anterior deliberación auténtica calificada por el secretario de ayuntamiento, y no como quiera echa por este, sino asistiendo con él en junta general la universidad. Y es otro indicio de que no hubo tal acuerdo o deliberación el disentimiento o protesta del procurador síndico general, cuya carta se enuncia, y quien en el caso de haverse celebrado ayuntamiento o junta sobre el asunto y de escribirse la deliberación, hubiera echo sin duda en la misma su protesta y contradicción en escritos e instado a que constase en el mismo acto de la deliberación, y en su lugar, y a que no se diesse copia de aquella sin inserta de esta*».

⁶⁰ ACA. Audiencia. Consultas, 804 (1764): 505r-506v.

⁶¹Decret imprès del marquès de la Mina en què concedeix llicència per conrear arròs, BC. Sau 8°, 306, doc. 1.

la circunstancia de que los interezados en la siembra hayan de satisfacer el perjuicio que se les cause por el terreno que se les ocupe con las azequias, parapetos o botadas que se formen para el passo de las aguas, y este perjuicio se estimará por dos peritos que deberán elegir uno por cada una de las partes interesadas....»⁶²

El decret del marquès de la Mina no farà res més que avançar en alguns dels aspectes que reglaments i ordenances posteriors desenvoluparan en matèria del batlle d'aigües,⁶³ per exemple, que haurà de fer els càlculs de la indemnització als particulars a causa del pas de l'aigua. Amb tot, però, i la crida als de Verges a no impedir el pas de l'aigua, ni els conductes necessaris, no serà tinguda en compte.

CONCLUSIONS

Entre 1740 i 1764, en el curs final del Ter i el Fluvià, entre Colomers i l'Escala, la infraestructura hidràulica, llesta des de la baixa edat mitjana, amb un sistema de molins organitzat per la noblesa feudal, i unes canalitzacions que agafen l'aigua del Ter a Colomers i arriben al mar d'Empúries, provoca alguns canvis significatius. La infraestructura hidràulica permet eixugar l'estany de Bellcaire, però sobretot, serveix per ampliar la superfície ocupada per l'arròs.

Que l'aprofitament de l'aigua sobrant de la molinaria serveixi per estendre el conreu de l'arròs no és cap novetat. Allò que marca el període estudiat és com l'aprofitament de l'aigua per conrear arròs qüestiona directament l'equilibri social imperant en les universitats pageses empordaneses. No és la lluita contra les avingudes del Ter, que n'hi ha, ni la inundació de les terres cerealícoles, que n'hi ha, sinó com fer possible el conreu de l'arròs i assegurar la salubritat de les poblacions que viuen a la zona. Fer arribar l'aigua a les partions arrosseres requereix superar obstacles per part, sobretot, dels que no en treuen profit. Els senyors de molins i senyors de l'aigua volen estendre el conreu arrosser, instats, en bona mesura pels senyors útils de les terres i, també, dels jornalers que troben en les terres del baix Ter la possibilitat de guanyar-se la vida. Els que viuen més allunyats de les partions, i que veuen passar l'aigua de rec necessària per a l'arròs, són els que més sovint s'oposen al pas de l'aigua i el conreu de l'arròs. Uns invoquen la llibertat de pas, de conreu i de beneficis, els altres la utilitat comuna, la salubritat i la circulació de les aigües per evitar, diuen, les febres terçanes. La negociació només és possible si hi ha compensació pel pas de l'aigua. Llavors, la utilitat comuna queda en segon terme. La transacció d'universitats i parròquies passa pel peatge pagat per al pas de l'aigua. Quan hi ha fortes divergències en el preu a pagar, esclaten els conflictes. Les parts mouen els seus fils. La universitat de Verges, capdavantera de l'oposició, mena al sabotatge del rec del molí una gernació de jornalers amb l'aixada arrossera com a arma a destruir les botades i conduccions que han de portar l'aigua als arrossars. Els senyors de l'aigua, i les universitats arrosseres perjudicades per la no arribada de l'aigua en el seu moment, opten per la via de la justícia. Els plets abunden, però també, la pressió als regidors de les universitats i els batlles per possibilitar el conreu.

⁶² BC. Sau 8°, 306, doc. 1.

⁶³ R. CONGOST, P. GIFRE, «Déu i el diable». Notícies sobre el conreu de l'arròs al Baix Empordà (segles XVIII-XIX)», *Afers*, 39 (2001), 344-345. P. GIFRE, «Drets de l'aigua, ...», 193-194.

És, veritablement, un episodi que té l'aigua com a protagonista principal, els usos, però, manifesten una societat pagesa que no es pot entendre fàcilment des de posicionaments apriorístics: bé comú contra salut pública. La generalització dels beneficis de l'arròs, per als senyors útils de les terres, per als arrendataris dels drets de l'aigua i de les rendes, delmes i drets senyorials, però també per als menestrals i jornalers, provoca canvis profunds en la societat agrària empordanesa.